

УДК 343.211(477)

ВИКОРИСТАННЯ ПРИВАТНОПРАВОВИХ ЕЛЕМЕНТІВ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ ЯК ПІДСТАВА ДЛЯ СПРОЩЕНОГО СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ

Джиба-Бондаренко Д.Ю., магістрант
Навчально-науковий юридичний інститут
Національного авіаційного університету

У статті йдеться про нормативне закріплення приватноправових елементів у кримінальній юстиції України. Аналізується досвід зарубіжних країн стосовно застосування спрощених процедур кримінального судочинства як наслідку особистісної взаємодії безпосередніх учасників кримінально-правового конфлікту.

Ключові слова: приватноправові елементи, особистісна взаємодія сторін, приватне обвинувачення, угоди, примирення, спрощені процедури, кримінальна юстиція, реформування, гуманізація.

В статті говориться о нормативном закреплении частноправовых элементов в уголовной юстиции Украины. Анализируется опыт зарубежных стран по применению упрощенных процедур уголовного судопроизводства как последствия личностного взаимодействия непосредственных участников уголовного-правового конфликта.

Ключевые слова: частноправовые элементы, личностное взаимодействие сторон, частное обвинение, соглашения, примирение, упрощенные процедуры, уголовная юстиция, реформирование, гуманизация.

Dzhyba-Bondarenko D.J. THE USE OF PRIVATE ELEMENTS OF CRIMINAL JUSTICE SYSTEM AS A BASIS FOR SIMPLIFIED PROCEEDINGS

The article deals with legal fixation of private elements of criminal justice in Ukraine. Foreign countries' experience of simplified procedures in criminal justice as a result of personal interaction between direct participants of criminal conflict is analyzed.

Key words: private elements, personal interaction between parties, private prosecution, agreement, reconciliation, simplified procedures, criminal justice, reform, humanization.

Постановка проблеми. Зниження ефективності заходів кримінально-правового впливу на суспільні відносини зумовлює негативну динаміку показників злочинності у суспільстві, отже, існує нагальна необхідність переосмислення усталених підходів щодо шляхів врегулювання кримінальних конфліктів. На сучасному етапі більшість демократичних країн вже відмовились від традиційного публічно-карального підходу на користь приватноправових засобів вирішення конфліктних ситуацій. Наразі і у нормах вітчизняного кримінального законодавства спостерігається зосередження уваги не стільки на необхідності призначення та відбування особою відповідного покарання, скільки на важливості захисту та відновлення прав, інтересів осіб, постраждалих від кримінальних правопорушень. Саме можливість практичної реалізації останнього може нині значною мірою впливати на подальший хід процесу вирішення кримінально-правового конфлікту, адже ефективна особистісна взаємодія правопорушника з потерпілим ще з початкових стадій кримінального провадження може стати підставою для спрощеної процедури судового розгляду.

Ступінь розробленості проблеми. У вітчизняній науці проблематика приватноправових засад кримінальної юстиції ще не була предметом повноцінного комплексного дослідження. У періодиці розглядаються переважно окремі приватноправові інститути (приватне обвинувачення, примирення та ін.). Про це в своїх працях, зокрема, пишуть В.В. Вапнярчук, Л.В. Головка [1], В.В. Землянська, А.М. Лисенко [2], Я.В. Мачужак [3],

Т.Б. Ніколаєнко [4], І.А. Тітко, В.О. Туляков, В.В. Чубко [5] та ін. Цікаві аспекти особистісної взаємодії сторін кримінально-правового конфлікту розглянуті в російській доктрині: цій тематиці присвятили свої монографії О.В. Сумачьов, О.Л. Сидоренко, М.А. Карабут. Все ж багато питань досі залишаються не розглянутими. Зокрема, майже відсутні праці з приводу зарубіжного досвіду використання приватноправових елементів як підстав для відправлення кримінального судочинства у спрощеному порядку.

Мета статті полягає у спробі здійснення аналітико-правового дослідження використання приватноправових елементів кримінальної юстиції в розвинутих демократичних країнах та перспективи впровадження таких процедур в Україні.

Виклад основного матеріалу. Ще донедавна однією з ознак, за якими переважна більшість науковців визначала кримінальне право і процес як публічні галузі, була закріплена на законодавчому рівні система норм, відповідно до яких досудове розслідування, судовий розгляд і винесення рішення у кримінальних справах здійснювалися державними органами в державних (суспільних) інтересах – через реалізацію уповноваженими суб'єктами їх посадових обов'язків – поза залежністю від волі та розсуду осіб, інтереси яких було безпосередньо порушено.

Однак, наразі положення чинного законодавства вже не так явно підкреслюють публічність цих галузей. Підґрунтям існування приватноправових засад у кримінальному праві та процесі є закріплення у відповідних нормах положень щодо певної «свободи»

суб'єктів кримінального конфлікту, які мають у справі особистий чи матеріально-правовий інтерес (зокрема, відшкодування моральної та матеріальної шкоди) – вони можуть на свій розсуд розпоряджатися процесуальними правами з метою відкриття, руху та закінчення провадження.

Обравши за мету побудову правової держави, Україна взяла на себе тягар обов'язку реформування усталеної системи кримінальної юстиції у напрямі її гуманізації. В цьому аспекті варто дослухатись до практики Європейського суду з прав людини, який в одному зі своїх рішень наголосив на тому, що держава має дотримуватися «справедливої рівноваги» між вимогами інтересів суспільства та необхідними умовами захисту основних прав особистості [6].

З урахуванням вищенаведеного були розроблені та прийняті Концепція реформування кримінальної юстиції [7] та Кримінальний процесуальний кодекс (далі – КПК) України [8] (у 2008, 2012 р.р. відповідно), в яких явно прослідковується відхід від радянських стандартів ведення кримінального провадження в бік європейських – демократичних, головною метою яких є віднайдення справедливого балансу між відновленням прав, задоволенням інтересів постраждалих від правопорушень осіб та застосуванням відповідних заходів кримінально-правового впливу до осіб порушників.

З часів прийняття незалежності і до цього часу здійснюється ґрунтовна перебудова нормативної бази українського права в аспекті дотримання задекларованого в ст. 3 Конституції [9] гуманістичного принципу. На наш погляд, тенденції щодо реформування системи вітчизняної кримінальної юстиції в напрямі її гуманізації найбільш яскраво простежуються у появі в КПК 2012 р. інституту угод про примирення та визнання винуватості, а також у розширенні переліку кримінальних правопорушень, провадження за якими здійснюється у формі приватного обвинувачення (Глави 35, 36 КПК України [8] відповідно). Варто також зауважити, що і матеріальний закон (Кримінальний кодекс) містить відповідні положення [10]: приватно-правові засади в кримінальному праві України поширюються на інституту звільнення від кримінальної відповідальності (ст. 45, 46 КК), призначення покарання (ст. ст. 65, 66, 691 КК), звільнення від покарання та його відбування (ст. 75 КК України) тощо.

Як бачимо, існує достатнє нормативне підґрунтя для впровадження приватноправових методів вирішення кримінальних конфліктів. Головною метою цих методів є, насамперед, реалізація завдань, передбачених ст. 2 КПК України – захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинува-

чений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу, і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [8].

Хочеться зауважити, що саме забезпечення швидкого та повного судового розгляду та застосування належної правової процедури щодо кожного учасника кримінального провадження є тими основними елементами, які свідчать про ефективність системи правоохоронних органів кожної конкретно взятої країни.

24.07.2002 р. Економічна і соціальна рада при ООН ухвалила резолюцію «Про основні принципи програм відновного правосуддя у кримінальних справах», яка рекомендує всім країнам розвивати та впроваджувати програми відновного правосуддя у національне судочинство. Сьогодні існує декілька моделей подібного правосуддя, і найпоширенішою його формою є програми примирення жертв і правопорушників (медіація) [11].

Зважаючи на те, що Україна обрала для себе вектор євроінтеграційного розвитку, вважаємо за доречне розглянути досвід деяких європейських країн у контексті застосування спрощених процесуальних процедур, як наслідку ефективної взаємодії приватних осіб – учасників кримінального конфлікту.

Відповідно до Рамкового рішення Ради Європейського Союзу «Про положення жертв у кримінальному судочинстві» від 15.03.2001 року медіація у кримінальних справах – це процес пошуку до або під час кримінального процесу взаємоприйняттого рішення між потерпілим та правопорушником за посередництва компетентної особи – медіатора. На підставі цього рішення всі країни Європейського Союзу зобов'язані поширювати посередництво в кримінальних справах та забезпечувати прийняття до розгляду будь-якої угоди між жертвою та правопорушником, досягнутої в процесі посередництва [2, с. 86].

На наш погляд, найбільш цікавим та корисним для України є досвід сусідньої країни – Польщі, яка з часу вступу до ЄС успішно здійснює гармонізацію власного законодавства у відповідності із загальноєвропейськими цінностями.

Медіація як інститут польського кримінального процесу є спробою досягнення добровільного порозуміння між потерпілим та обвинуваченим з метою відшкодування завданих матеріальних і моральних збитків за допомогою неупередженої, підготовленої для розв'язання конфлікту особи – медіатора. Метою посередництва є укладання угоди між сторонами кримінального провадження, змістом якої є двостороннє задоволення вимог [3, с. 64].

За польським законодавством ініціатором медіації виступає, зазвичай, прокурор, оскільки сторони рідко знають про неї. На початкових етапах широкомасштабного застосування медіації понад 80% проведених медіацій виявлялися ефективними, однак згодом цей відсоток знизився. Насамперед, це пояснюється тим, що доцільніше було б провадити застосування медіації органами

поліції, оскільки саме вони мають первинний контакт із підозрюваними особами та їх сім'ями і можуть краще оцінити ситуацію.

Цікаво, що медіацію у Польщі почали застосовувати ще у 1995 році, тобто до її офіційного закріплення у кримінальному законодавстві. Сталося це у межах експериментальної програми з медіації у справах із неповнолітніми правопорушниками, яку почав Польський центр медіації спільно з 8 окружними судами. Тоді було проведено лише 40 медіацій. На даний час Польський центр медіації нараховує більше 450 членів і має 19 осередків по всій країні [3, с. 64].

Процедура медіації дозволяє сторонам взяти активну участь у вирішенні їх конфлікту, зрозуміти причини його виникнення, дати відповідь на питання щодо мотивів вчиненого правопорушником діяння. Обвинуваченому участь у медіації дозволяє зрозуміти завдану потерпілому шкоду і надає можливість узяти відповідальність за власні дії, попросити у потерпілого пробачення. Потерпілому ж це дає можливість позбутися страху перед злочинцем, отримати від нього відповідну відплату за понесені страждання та виробити певні висновки для себе щодо необхідної поведінки в майбутньому з метою уникнення подібних ситуацій.

Сутність протидії суспільно-небезпечним явищам засобами нормативно-правового впливу полягає, перш за все, у визначенні кримінальним законом переліку способів державного реагування на вчинений злочин. Наразі основним серед таких засобів в Україні є покладення на особу, що вчинила злочин, обов'язку несення кримінальної відповідальності. Однак світові тенденції гуманізації стимулюють пошуки інших засобів протидії злочинності. Так, англійське законодавство передбачає можливість варіювання у застосуванні принципу судового переслідування. Йдеться про попередження та медіацію, головна ідея яких полягає в тому, що сторони з дозволу уповноважених органів держави намагаються вирішити свій конфлікт поза рамками кримінальної юстиції за допомогою третіх осіб, шляхом укладення угоди про визнання обвинуваченим своєї вини. Як наслідок, до такої особи застосовується спрощене провадження у справі та можливість надання певних пільг при призначенні покарання.

Варто звернути увагу на те, що у Великій Британії – країні з віковими демократичними традиціями – кардинально інший, ніж це простежується у країнах континентального права, підхід до самої суті кримінального процесу: перед судом ніколи не ставиться завдання встановити об'єктивну (матеріальну) істину, з'ясувати всі фактичні обставини справи, юридично правильно їх кваліфікувати та прийняти належне рішення в інтересах абстрактного публічного правопорядку. Так, суд повинен встановити істину, але в межах необхідного, для того щоб справедливо вирішити спір. Якщо ж процесуального спору немає (допустимо, одна зі сторін відмовляється його вести), то немає й пошуку істини. Англосаксонський суддя виступає не «дослідником», а «арбітром» [1, с. 180].

Як уже зазначалося вище, взаємозв'язок правопорушника з потерпілим відіграє неабияку роль під час здійснення кримінального провадження, незалежно від його стадій. Адже соціальні цінності, на які було здійснено посягання, так чи інакше уособлюються в порушенні законних прав та інтересів потерпілого. Враховуючи це, доцільним є урахування його думки при визначенні меж притягнення правопорушника до відповідальності (особливо в аспекті можливості звільнення від неї чи обрання характеру та міри покарання). Так, норми кримінальних законодавств переважної більшості прогресивних європейських країн містять положення про примирення винного з потерпілим і (або) усунення ним заподіяної шкоди як обставин, що пом'якшують покарання чи звільняють від кримінальної відповідальності взагалі.

Наприклад, ст. 22 КК Іспанії обставинами, що пом'якшують кримінальну відповідальність, називає дії винного, спрямовані на відшкодування шкоди, заподіяної потерпілому, або усунення наслідків правопорушення на будь-якій стадії процесу до моменту винесення вироку. В окремих випадках примирення винного з потерпілим може виступати і як самостійна підстава повного звільнення від кримінальної відповідальності. Цікавою є практика країн Британської співдружності, де для вирішення конфліктів, що виникли внаслідок вчинення правопорушень неповнолітніми, застосовуються «сімейні конференції». Вони дозволяють жертві злочину, самому злочинцеві, його батькам і правоохоронним органам зустрітися «віч-на-віч» і висловити свої доводи та бачення шляхів вирішення конфліктної ситуації, що склалася. Як правило, результатом таких конференцій є прохання про прощення з боку винного та пропозиції (його і батьків) з приводу усунення заподіяної шкоди [5].

У сучасному праві Франції, Бельгії та Нідерландів дуже поширеним є явище «трансакції» – угоди між обвинуваченим і обвинувачем, що погашає публічний позов. У французькому кримінальному праві широко застосовується медіація, а також діє інститут «умовної відмови у порушенні кримінальної справи», зміст якого полягає у відмові компетентних органів держави застосовувати кримінальне переслідування особи, яка погодилася виконати певні обов'язки: визнати вину, компенсувати збитки, публічно попросити вибачення тощо. Зазначені інститути певною мірою характерні й для кримінальної юстиції Німеччини, Італії, Іспанії, країн Скандинавії [4, с. 276].

У цілому можна сказати, що усі згадані види альтернатив стандартного ходу кримінального провадження об'єднує «реститутивний елемент» – намагання нейтралізувати негативні наслідки правопорушення поза судовим провадженням або шляхом мінімізації прояву каральної функції у разі призначення судом покарання. Завдяки використанню зазначених процедур значно зменшується навантаження на судову систему: у більшості випадків внаслідок досягнення порозуміння між безпосередніми сторонами конфлікту

відпадає сама потреба у судовому втручанні – це вигідно усім учасникам провадження, адже таким чином практично реалізується принцип процесуальної економії.

На наш погляд, процедури мирного врегулювання конфліктів несуть у собі також позитивні елементи і з точки зору кримінології – зменшується рівень соціальної напруги у суспільстві, підвищується рівень довіри до правоохоронних органів, поступово зникає стереотип щодо особи злочинця як індивіда соціально небезпечного та нездатного переосмислювати власні життєві орієнтири тощо.

Висновки. Бажання «не відставати» від передових країн світу в плані оптимізації дієвості норм кримінальної галузі призвело до прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України, в якому простежується значне розширення кола приватноправових елементів на різних стадіях кримінального провадження (зокрема, інституту укладання угод та приватного обвинувачення). Більш того, і Закон України про кримінальну відповідальність також містить у собі ряд статей, що передбачають можливість варіювання заходів кримінально-правового впливу на правопорушника в залежності від його посткримінальної поведінки (відносно потерпілого). Їх головною метою є забезпечення відновлення правового становища, яке існувало до моменту правопорушення та реалізація принципу економії кримінально-правової репресії.

Вважаємо, що аналіз положень чинного вітчизняного законодавства та узагальнення міжнародного досвіду застосування приватноправових елементів у кримінальній юстиції є необхідним та актуальним, адже на його основі можливо сформулювати певні висновки, які можуть бути використані в процесі подальшого формування кримінально-правової політики України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Головка Л.В. Альтернативи уголовному преследованию в современном праве / Л.В. Головка – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2002. – 544 с.
2. Лисенко А.М. Захист прав потерпілого в кримінальному процесі / А.М. Лисенко // Дослідження. – 2007. – № 1. – С. 85–92.
3. Мачужак Я.В. Медіація як ефективний засіб для перевиховання та попередження злочинності серед неповнолітніх / Я.В. Мачужак, В.В. Землянська // Відновне правосуддя в Україні. – 2005. – № 4. – С. 63–66.
4. Ніколаєнко Т.Б. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки в законодавстві зарубіжних країн / Т.Б. Ніколаєнко // Університетські наукові записки. – 2009. – № 1. – С. 274–277.
5. Чубко В.В. Юридична характеристика звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://intkonf.org/chubko-vv-yuridichna-harakteristika-zvylnennya-vid-kriminalnoyi-vidpovidalnosti-u-zvyazku-z-primirenyam-vinnogo-z-poterpilim/>.
6. Решение ЕСПЧ от 23.09.1982 по делу «Спорронг и Лоннрот (Sporrong and Lonroth) против Швеции» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://european-court.ru/uploads/ECHR_Sporrong_and_Lonroth_v_Sweden_23_09_1982.pdf.
7. Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15.02.2008 р. «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів» // Офіційний вісник України. – 2008. – № 27. – С. 20–29.
8. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. // Офіційний вісник України. – 2012. – № 37. – Ст. 1370.
9. Конституція України від 28 червня 1996 р.: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
10. Кримінальний кодекс України: прийнятий Верховною Радою України 5 квітня 2001 р. № 2341-III // ВВР України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.
11. Правонарушитель и жертвы: ответственность и справедливость в процессе отправления уголовного правосудия: материалы Конгресса ООН по предупреждению преступности и поведению с правонарушителями // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ua.org.russian>.